

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

СЕМЕНЕНКО ЛЮБОВ МИКОЛАЇВНА

УДК 883 - 82.091 У

ТИПОЛОГІЯ ХАРАКТЕРІВ
У ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Спеціальність 10.01.01 - українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Кіровоград – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Криворізькому державному педагогічному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Козлов Анатолій Васильович,
Криворізький державний педагогічний університет,
проректор з виховної роботи.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор

Марко Василь Петрович,
Кіровоградський державний педагогічний
університет ім. Володимира Винниченка,
професор кафедри української літератури;

- кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник

Скупейко Лукаш Іванович,
Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка
НАН України.

Провідна установа - Дніпропетровський державний університет,
кафедра української літератури,
Міністерство освіти і науки України,
м. Дніпропетровськ.

Захист відбудеться 27 червня 2001 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 23.053.01 у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1).

Автореферат розісланий 26 травня 2001 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Задорожна Н.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Творчий доробок Лесі Українки настільки масштабний і різноплановий, що навіть вікова науково-дослідницька робота не привела до його вичерпного осмислення. Водночас подальший розвиток літературознавчої науки робить можливими нові аспекти дослідження текстів творів Лесі Українки як явища не тільки суто національного, а й світового масштабу.

Актуальність дослідження. Проблематика типів характерів у драматичних творах Лесі Українки неодноразово порушувалась вітчизняними науковцями. Принагідно до неї звертались у своїх працях М. Євшан, С. Єфремов, І. Франко.

Особистість як об'єкт дослідження у творах Лесі Українки поставала також у працях В. Агеєвої, О. Бабишкіна, Л. Дем'янівської, А. Криловця, Н. Кузякіної, Л. Кулінської, Л. Міщенко, О. Ставицького. Сучасні науковці розглядають проблему характерів з різних, часом протилежних точок зору, проте цілісного та системного підходів до розгляду хоча б основних типів людських характерів у драматургії Лесі Українки не спостерігається.

Отже, звернення до типологічного підходу й аналізу характерів дійових осіб у драматургічній спадщині Лесі Українки пов'язується, по-перше, з філософсько-психологічною складністю зображення людини в її творах; по-друге, з вагомістю чинників духовного життя людини на початку ХХ ст. як у суспільному бутті, так і в літературі.

Леся Українка жила й творила на зламі століть, тобто в епоху, шукання якої близькі до проблем сучасності, через те важливим видається дослідження бачення письменницею людини, її розуміння етики, естетики, моралі, суспільно-ідейної сутності особистості тощо.

Творчість письменниці поєдналася з долею всього українського народу і відбиває не тільки зміни в суспільстві й моралі української людності початку ХХ ст., а й складні процеси зростання й перебігу української національної свідомості в цей період. Масштабність таланту й фундаментальність ерудиції письменниці виявились не лише в апеляції до національно-українського ґрунту, але й в актуалізації фактів, явищ, цінностей різних часів та епох, у наполегливому й постійному пошуку історичних, суспільних, особистісних аналогій до проблем сучасного їй українського життя. Саме тому персонажі її творів є носіями рис, які не втратили актуальності й сьогодні. Найважливішою причиною уваги автора дисертації до проблеми типології характерів у драматургічній спадщині Лесі Українки є фрагментарність, побіжність висвітлення її в науковій літературі. Важко переоцінити також можливості типологічного підходу для більш глибокого системного вивчення творчості Лесі Українки.

Дисертація має **зв'язок із програмою наукових досліджень** кафедри української літератури Криворізького державного педагогічного університету "Людина: світогляд, культура, духовність".

Об'єктом дослідження постають драматургічні тексти Лесі Українки.

Предметом вивчення стали провідні характери і типи в драматургічних творах Лесі Українки, індивідуальні та спільні ознаки.

Мета дослідження полягає у вивченні іманентних ознак і специфіки характерів дійових осіб драматургічних творів Лесі Українки та виокремленні найпоширеніших функціонально-концептуальних типів характерів персонажів.

Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких **завдань**:

- визначити стан розробки зазначеної проблеми в українському літературознавстві;
- обрати найбільш ефективні для цього дослідження підходи, методи та методикою аналізу характерів дійових осіб драматичного твору;
- дослідити риси характерів усіх основних дійових осіб драматичних творів Лесі Українки;
- визначити спільні ознаки характерів дійових осіб драматичного доробку письменниці;
- виявити й охарактеризувати основні функціонально-концептуальні типи характерів дійових осіб у драматургічній спадщині автора.

Теоретичною основою дослідження є філософське вчення про діалектику пізнання, об'єктивність аналізу життєвих і художніх явищ, а також засади аксіологічного підходу в літературі.

Автор дисертації виходить із гегелівського тлумачення поняття "людини" як втілення діалектичних суперечностей буття та власне людської природи. За твердженням Гегеля, діалектичні суперечності виявляються як суперечності духу й тіла, змагання між обов'язком і чуттям, суб'єктивністю думки та об'єктивністю буття, антагонізмом поняття й конкретного життя.

Серед філософських тлумачень категорій "людина", "характер", "тип" у контексті роботи нашу увагу привертають концепції Аристотеля, Платона, Вольтера, Спінози, Лейбніца, Сковороди, у яких тип розглядається як загальне, виявлене через конкретне. Філософською основою типологізації характерів у драматургічній спадщині Лесі Українки є такий діалектичний підхід, який передбачає визначення типу людини шляхом характеристики її найважливіших, типологічно спільних рис.

Ідейно-естетичний підхід ґрунтується на сутності зображення людини в художній літературі, висловленій Лесею Українкою в ряді літературно-критичних статей ("Два напрямлення в новейшей итальянской литературе", "Малорусские писатели на Буковине", "Заметки о новейшей польской литературе", "Михаэль Крамер". Последняя драма Гергарта Гауптмана", "Утопия в белетристиці", "Новейшая общественная драма"), а також в епістолярній спадщині, зокрема у листах до М. Драгоманова, О.Кобилянської, А. Кримського, М. Обачного, М. Павлика, Олени Пчілки та ін.

Теоретичною основою типологізації характерів драматургії Лесі Українки є літературознавчі пошуки Лессінга й Гегеля, і, насамперед, авторська концепція художнього образу й типу дійової

особи в художньому творі, в основі яких лежить розуміння літературного типу не як відбитку типу реально-життєвого, а як сукупності, властивій певному літературному напрямку, творчості окремого автора.

Методи дослідження. У дисертації для з'ясування стану розробки проблеми застосовано порівняльно-історичний метод. Для виявлення й визначення провідних рис та типів характерів дійових осіб використовуються передусім методи аналізу, спостереження й зіставлення. Для підведення підсумків ужито метод синтезування. У роботі застосовано хронологічний принцип розгляду творів.

Методика роботи. Провідні типи характерів дійових осіб визначаються шляхом дослідження виявів визначальних ознак персонажів драматичного твору (самохарактеристика, інохарактеристика, авторська характеристика, а також характеристика за діями і вчинками). Враховуються основні рівні свідомої діяльності персонажів та власне авторська позиція.

Наукова новизна роботи. У дисертації вперше здійснено послідовний типологічний аналіз характерів і типів характерів дійових осіб драматургії Лесі Українки. Чільне місце належить визначенню функціонально-концептуальних типів характерів, перш за все на основі авторських оцінок персонажів.

У дисертації поширено й поглиблено поняття "характер", "тип характеру", "засоби характеротворення", які дають можливість розширення деяких аспектів вивчення драматургічних творів письменників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в поширенні й поглибленні знань і уявлень про тип у художньому творі. Основні положення та підсумкові матеріали дослідження можуть бути використані при плануванні, написанні й читанні спецкурсів, спецсеминарів з історії української літератури кінця XIX - початку XX ст. і, зокрема, з творчості Лесі Українки, при написанні навчальних посібників, дипломних та курсових робіт в університетах і педінститутах, для поглибленого вивчення історії української літератури в педучилищах, середніх школах, гімназіях, коледжах та ліцеях.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічним і теоретичним обґрунтуванням вихідних положень, використанням комплексу методів, результативних щодо мети й завдань дослідження, багатим фактичним матеріалом та ефективною методикою.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації було представлено й обговорено на Всеукраїнській науковій конференції "Леся Українка. Особистість. Творчість. Доля" (Луцьк, 1991); Всеукраїнській теоретичній конференції "Відродження України: проблеми і перспективи" (Кіровоград, 1993); "Українознавство і гуманізація освіти" (Дніпропетровськ, 1993); Всеукраїнських науково-практичних конференціях "Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця" (Кривий Ріг, 1994); Міжнародному симпозіумі "Людина: мова, культура, пізнання" (Кривий Ріг, 1998); щорічних звітних наукових конференціях Криворізького державного педагогічного університету (1990-2000 рр.), Всеукраїнській науково-творчій конференції "Леся Українка і театр на межі тисячоліть" (Кривий Ріг, 2001).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (238 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 181 сторінку, з них 163 сторінки основного тексту та 18 сторінок, на яких розміщено список використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено предмет, мету й завдання роботи, розкрито наукову новизну й практичну значимість дослідження, викладено основні положення, подано відомості про апробацію результатів роботи.

У першому розділі "**Науково-теоретичні основи та методика дослідження характерів дійових осіб драматургії Лесі Українки**" розглядається передовсім стан розробки проблеми типологізації характерів у драматичних творах письменниці.

Аналізується ряд праць дослідників творчості Лесі Українки, у т.ч. прижиттєвих (О. Маковей, І. Франко, тощо). Уже перші відгуки на появу драматичних творів Лесі Українки були неоднозначними - від заперечення до схвалення. Неодноразово відзначалась екзотичність сюжетів та характерів дійових осіб драматургії авторки. Помічено, що ряд літературознавців, зокрема М. Євшан, С. Єфремов, Л. Масенко наголошує на яскраво вираженому національному змісті драматичних творів письменниці, який найчастіше виявляється в домінанті національної свідомості провідних персонажів. Радянські дослідники (О. Бабишкін, Я. Головаха та ін.), проте, основну увагу звертали на наявність соціальних аспектів у свідомості дійових осіб її драматургії. Науковці з діаспори приділяли увагу розгляду персонажів п'єс Лесі Українки з позицій фемінізму (Р. Веретельник), патріотизму (П. Одарченко), "олімпійськості" самої авторки (Є. Маланюк) тощо. Сучасні спроби дослідження персонажів драматичних творів письменниці (В. Агеєва, Т. Гундорова, Л. Демська, Т. Мейзерська та ін.) підкреслюють переважно риси індивідуалізму, унікальності характерів.

Вивчення стану розробки проблеми типології характерів у драматургії Лесі Українки дає підстави твердити, що вона практично не здійснена. У численних працях різних авторів (Л. Бетко, Л. Кулінської, Л. Міщенко, О. Ставицької) розглядаються окремі характери, світоглядні позиції дійових осіб. До того ж, у підході до типології характерів п'єс авторки дослідники виявляють кардинально протилежні погляди. О. Білецький, Я. Головаха, Л. Кулінська наголошують на спільності певних персонажів, пояснюючи її реалістичністю, суспільною заангажованістю творчості письменниці, революційним світоглядом тощо. Інша позиція базується на визнанні феноменологічних особливостей творчого доробку Лесі Українки (Т. Гундорова, Т. Мейзерська, С. Павличко, В. Паньков, Л. Скупейко). Згідно такого підходу дійові особи її драматургії визнаються оригінальними й навіть унікальними індивідуальностями.

Серед величезного літературознавчого матеріалу про творчість Лесі Українки бачимо деякі вказівки на наявність певних типів серед персонажів її драматичних творів, зокрема констатується наявність типу пророка (Л. Кулінська), жіночої особистості (Р.Веретельник), "прометеївського типу" (І. Бетко). У такому ракурсі питання про типові характери у драматургії Лесі Українки видається актуальним і вагомим.

У другому підрозділі першого розділу визначаються науково-теоретичні основи, термінологія та методика дослідження.

Філософською основою дисертації є передусім діалектичний підхід до досліджуваних явищ, оскільки поняття "людина", її сутність, ознаки, форми вияву в текстах художньої літератури розглядалися на початку ХХ ст. як з позицій класичної філософії, так і з використанням новітніх ідей і концепцій (А. Бергсона, Ф. Ніцше, А.Шопенгауера). У творах Лесі Українки наявні античні, біблійні, ніцшеанські рефлексії. Така творча різноманітність дає підстави вважати ефективним саме діалектичний підхід до її аналізу.

Складною постає проблема визначення типів характерів у рамках неоромантизму, який письменниця теоретично обґрунтувала й практично застосувала у власній творчості. У сучасному літературознавчому дискурсі не лише визнається можливість типологічних пошуків на ґрунті нереалістичних напрямів (М. Гуляєв), а й наголошується на необхідності типологізації навіть феноменальних явищ у літературі (А. Ткаченко).

На можливість виявлення типових рис характерів персонажів новоромантичного твору вказувала й сама Леся Українка, розробляючи теоретичні положення новоромантизму й аналізуючи найпомітніші на той час літературні явища й твори. Новоромантична концепція письменниці передбачала зображення персонажа не тільки як індивідуальності, але й особистості, якій притаманні загальнолюдські риси та ознаки.

Помітним є й те, що переважною більшістю дослідників поняття "літературний тип" трактується як відбиток типу життєвого з різними рівнями та формами узагальнення (В. Лесин, С. Петров). Пріоритетними бачаться визначення типу характеру в літературному творі не як типу життєвого, а саме літературного, тобто створеного мистецьким генієм письменника в різних творах, на різних

етапах еволюції його творчості. Такий тип визначається комплексом спільних рис ряду дійових осіб різних творів, що містять у собі ще й певні повторювані ознаки, функції, ідеї тощо. Тому підстави для вияву й типологізації таких характерів навіть серед "унікальних" персонажів драматургії Лесі Українки є вагомими.

У другому розділі **"Аналіз провідних характерів драматургічних творів Лесі Українки"** проводиться послідовне вивчення головних дійових осіб усіх драматичних творів Лесі Українки, включаючи драматичну сцену "Іфігенія в Тавріді" та легенду "Орфееве чудо".

Аналізуються твори в хронологічній послідовності, що дає можливість простежити зміни в концептуальному підході авторки до зображення персонажів та виявити провідні, типологічні ознаки й риси.

Розгляд особливостей характерів дійових осіб кожного окремого драматичного твору Лесі Українки показав, що в їх творенні наявна певна множинність і повторюваність провідних (визначальних) та другорядних рис. Скажімо, при очевидній спільності світоглядів, мети, завдань та дій Елеазара ("Вавилонський полон") і Тірци ("На руїнах") відмінність виявляється в колізіях зазначених персонажів з одноплемінниками, поневоленими та поневолювачами.

Характер кожної дійової особи є комплексом індивідуальних, типових та загальнолюдських рис і ознак. Майже всі дійові особи драматургічних творів авторки є яскравими індивідуальностями. Вияви особистісних рис та ознак, презентації людських особливостей трансформуються від твору до твору, зокрема, категоричне відкидання ідей християнства Неофітом-рабом ("В катакомбах") змінюється на готовність Прісцилли ("Руфін і Прісцилла") померти за божу справу і стійку вірність обов'язку християнина Мартіана ("Адвокат Мартіан").

Узагальненість і повторюваність цілих комплексів рис характерів дійових осіб, вияви подібних ознак і реакцій персонажів у різних сферах життя – одна з провідних властивостей драматургічного доробку письменниці. Домінуючими є кілька основних комплексів повторюваних рис.

По-перше, консеквентність ситуації вибору та реалізації особистості в певних умовах, що дає можливість виділення типу характеру в ситуації вибору. Підставою для виокремлення зазначеного типу є те, що кожна дійова особа драматургічного твору Лесі Українки неминуче опиняється перед вибором. У залежності від того, ірраціонально-екзистенційною чи раціональною виявляється сутність вибору, дійовими особами вирішуються чи загострюються не лише зовнішні, а передовсім внутрішні конфлікти. Імператив вибору залучає до дії максимум внутрішніх резервів кожної дійової особи: Міріам ("Одержима") обирає самопожертву, Жірондист ("Три хвилини") покидає особисту свободу заради повноти життя в боротьбі, Мавка ("Лісова пісня") сенс свого оновленого існування вбачає в служінні людям. Намагання уникнути вибору неминуче призводить до негативного розвитку подій і станів.

По-друге, прикметною ознакою драматургії Лесі Українки є актуалізація стабільного комплексу рис суто національного характеру в ряді творів, яка викликає рефлексії щодо етнічно-національних проблем (Оксана ("Бояриня"), Руфін ("Руфін і Прісцилла"), Антей ("Оргія")). Усе це дає підстави для виокремлення типу характеру носія національного.

По-третє, увага авторки нерідко концентрується на наявності та вагомості духовного пошуку особистості, що є носієм вічних, загальнолюдських цінностей, на розумінні вічного як основної рушійної сили життя. Повторюваність поєднання індивідуально-особистісних рис персонажів з пошуком ними вічних цінностей є важливою ознакою драматургії Лесі Українки й підставою для виокремлення в ній типу характеру носія вічного.

По-четверте, актуальність і вагоме значення в драматургічних текстах Лесі Українки надається проблематиці творення краси й мистецтва й характеру особистості митця - творця за духом і покликанням (Антей ("Оргія"), Річард ("У пущі"), Орфей ("Орфееве чудо")). Виокремлення в певний тип творчої особистості - митця в п'єсах Лесі Українки ґрунтується на спільності й загальності рис, притаманних людині хисту.

По-п'яте, дійові особи драматургії Лесі Українки постійно формулюють, пояснюють і ведуть боротьбу за втілення певної ідеї (або відмовляються від ідеї та боротьби за неї). Це дає підставу і можливість виокремлення типу характеру носія ідеї.

У третьому розділі **"Найпоширеніші функціонально-концептуальні типи характерів людини в драматургічній спадщині Лесі Українки"** здійснено аналітично-синтетичне дослідження виокремлених функціонально-концептуальних типів характерів дійових осіб. Кожен із п'яти підрозділів містить аналіз певного типу характеру дійової особи, комплексу рис, що творять зазначений тип.

Тип характеру в ситуації вибору передбачає визнання кожного з персонажів-агоністів яскравою індивідуальністю з чіткими поглядами й переконаннями, що перебувають у конфлікті з поглядами та переконаннями оточення й суспільства, і водночас наявність певного комплексу повторюваних рис. Персонажі завжди порушують етичні, моральні та інші норми суспільного життя, тому опиняються в повній чи частковій, фізичній або духовній ізоляції, оскільки оточення не здатне зрозуміти й оцінити систему цінностей, властивих провідним персонажам.

Найвагомішою сутнісною рисою поведінки персонажів у ситуації вибору є те, що більшість дійових осіб обирає добротворення і в ім'я цього надає перевагу фізичній загибелі перед духовною. Духовна сутність "Я" такого типу зберігається ціною фізичної смерті, а не всупереч їй. Ті ж, хто обирає життя, жертвують власною особистістю на догоду фізичному існуванню. Стверджуючи власний вибір, персонажі намагаються передати іншим суб'єктам сутність своїх цінностей і шукать. У такий спосіб стверджується правильність зробленого вибору.

Більшість дійових осіб досліджуваних творів здійснює вибір, керуючись вищими, ніж в оточення, моральними, естетичними та філософськими цінностями. Незалежно від того, виступає такий персонаж жертвою чи творцем обставин, у які потрапляє, він залишається складною особистістю з високими духовними цінностями.

Незважаючи на те, що серед такого типу персонажів драматургії Лесі Українки майже немає її формальних сучасників, авторка намагається надати вибору дійових осіб різних епох сучасного її епосі звучання, подати його як значуще втілення актуальних цінностей.

Суб'єкт національного у всій його багатозначності посідає одне з чільних місць у творчій спадщині Лесі Українки, на що неодноразово вказували дослідники її доробку (Д. Донцов, М. Драй-Хмара, М. Жулинський, Л. Масенко та інші). Уже в першому драматичному творі – п'єсі "Блакитна троянда" – Леся Українка, хоч і побіжно, торкається національних питань: один з провідних персонажів твору протестує проти приниження українського народу. Пізніше національні аспекти в драматургії письменниці поширюються й поглиблюються. Загострене відчуття національної приналежності стало для драматурга запорукою появи у творах характерів, насичених глибоким національним змістом.

Характер носія національного посідає велике місце в драматургічному доробку письменниці. Розглядаючи національне як комплекс побутових, звичаєвих, етичних, моральних, світоглядних рис і ознак людини, Леся Українка надає персонажам своїх творів такого типу загостреного поцінування національного в усіх формах вияву.

Дійові особи ряду творів – переконані носії національної свідомості й любові до вітчизни, якою б занедбаною вона не була, у яких не вигідних умовах не знаходилася б. Серед персонажів її творів – українці (Оксана ("Бояриня"), греки (Антей ("Оргія"), гебреї ("В дому роботи, в країні неволі"), номади (Нартал ("Руфін і Прісцилла") тощо, але їх об'єднує така визначальна риса, як свідомий патріотизм.

Любов до батьківщини майже завжди поєднується в персонажів із ненавистю до чужини, у якій вони змушені жити, незалежно від обставин, які привели їх до чужої країни – рабство, жертва, добровільний приїзд тощо. Відраза й навіть ненависть до чужини викликається, як правило, неможливістю для персонажів засвоїти, асимілювати іншу, "чужинську" систему цінностей. Окремо слід відзначити наявність у персонажів зазначеного типу ненависті до країни-загарбника та її представників (Кассандра ("Кассандра"), Антей ("Оргія") тощо. Національне в драматичних

творах Лесі Українки є неодмінним атрибутом духу персонажів, які виступають втіленням найкращих, благородних рис та цінностей.

Не лише зрада національних інтересів, але й зневага й байдужість персонажів до національних проблем негативно оцінюється Лесею Українкою в усіх творах, у яких порушуються національні проблеми (Степан (“Бояриня”), Гелен (“Кассандра”), Хілон, Федон (“Оргія”), левіти (“Вавілонський полон”).

Тип характеру митця в драматургії Лесі Українки виявленим найбільш чітко та послідовно. Водночас він по-своєму універсальний, оскільки новоромантична концепція творчості, активно творена Лесею Українкою, передбачала певну абсолютизацію ролі мистецтва й митця в людському бутті, розглядала постать митця як інструмент у передачі сакрального. Коло особистісних характеристик творчої людини є досить широким. У ряді творів (“Вавілонський полон”, “У пущі”, “Оргія”, “Орфееве чудо”), де митець виступає провідною дійовою особою, виявляються різні аспекти творчої особистості, розкриваються вагомі зовнішні й внутрішні конфлікти, пов’язані з впливом мистецтва й митця на людське буття і навпаки. При аналізі дій, вчинків, само-, іно- та авторських характеристик спостерігається певна сукупність повторюваних морально-етичних, ідеологічних, естетичних та філософських рис характеру митця, що дає підстави вважати їх функціонально важливими і виділити тип митця. Постаті митців містять комплекс таких рис, які є концептуальними для зазначеного типу: вірність мистецькому покликанню, творення справжніх духовних цінностей, відданість своєму народові, високі моральні якості. Сутність справжнього митця повинна залишатися незмінною, незважаючи на впливи обставин, оточення й проблем.

Митець повинен бути матеріально незалежним і водночас духовно багатим. Елеазар (“Вавілонський полон”) та Антей (“Оргія”) самі здобувають необхідні для існування засоби, проте не продаються ні за нагороди, ні за почесні, ні за славу. Актуалізується також добровільне виконання митцем обов’язку щодо свого народу.

Однією з найвагоміших рис типу митця бачиться обов’язок завжди залишатися із своїм народом, творити для нього й бути йому вірним. Відповідно, народ повинен поважати митця й цінувати його особистість. Обов’язок митця полягає в постійному заклик до боротьби, праці й краси в усіх виявах. Краса мистецтва не постає утилітарною потребою. Геній Лесі Українки творить характери митців, яким дає можливість розвивати свій хист осягнення вічності мистецтва і себе як творця краси (Елеазар (“Вавілонський полон”), Антей (“Оргія”), Річард (“У пущі”).

Визначальною рисою для типу митця виступає також потреба для нього надії, руху, змін і боротьби. Неприйнятними для митця є спокій і зневіра, які межують із втратою таланту, тобто самої можливості творити.

Митець у творах Лесі Українки особистість послідовно альтруїстична. Естетичні пріоритети типу митця, його здатність пізнання трансцендентного, органічно поєднуються із усвідомленням національних джерел мистецької сутності. Відірваність від коріння детермінує втрату таланту (Річард Айрон (“У пущі”), а свідомий патріотизм виступає одним із чинників мистецького натхнення (Антей (“Оргія”), Елеазар (“Вавілонський полон”). Діалектичний підхід до сутності мистецтва й митця виявляється у єдності й протистоянні таких атрибутів мистецької сутності, як життя і мрія (“У пущі”). Матеріальне поступається перед ідейним, духовне буття домінує над фізичним, а особисте для митця, хоч і має велику цінність, все-таки відступає перед загальним як у національному, так і в загальнолюдському контексті (“Вавілонський полон”, “Оргія”).

Прагнення осмислити роль вічних цінностей у людському бутті – важливий аспект драматургічного доробку Лесі Українки. Вічне як певне поняття виступає наскрізним чинником ідейного навантаження творів письменниці. Вічне подається як сукупність цінностей загальнолюдського буття, постійний атрибут багатьох персонажів і трактується як прагнення високої любові, естетичних почуттів, гуманізму, справжнього мистецтва, життя для людей. Уявлення персонажів про кохання “блакитної троянди” Леся Українка втілила у п’єсі “Блакитна троянда”. Дійова особа (Любов) виступає як носій вічної, безконечної любові, що стає для неї сенсом буття. Прилучення до цінностей гуманізму, любові й відданості є пріоритетним для

Мохаммеда ("Айша та Мохаммед"), Річарда Айрона ("У пущі"), Мавки ("Лісова пісня"). Духовній пущі приземленості протистоїть багатство гуманістичного ідеалу краси і невмирущості духу.

Ряд персонажів драматургічних творів Лесі Українки веде активний пошук вічних цінностей, утверджуючи їх і підпорядковуючи їм своє життя. Вічні цінності усвідомлюються, відчуваються й осягаються як такі, що виходять за межі звичайного, буденного життя, і вимагають від персонажів вияву послідовної, часто жертвовної уваги, пропаганди й підтримки дією. У творах Лесі Українки вічне не належить до матеріального світу, тому прагнути його може тільки непересічна особистість. Досягнення й ремінісценція вічних цінностей у драматичних творах Лесі Українки відбувається не тільки шляхом прилучення до них окремої дійової особи певного твору; вони спрямовуються переважно на творення добра для інших людей – коханих, близьких, народу й людства.

Драматургію Лесі Українки вже давно визнано як "драматургію ідей" (Ю. Шерех), чим підкреслено, що ідейність та ідеологічність є одним із визначальних факторів її змісту. Письменниця зверталася у своїй творчості до певного кола проблем та ідей, що зумовлено не лише творчим генієм авторки, активними процесами переоцінки цінностей і формуванням нового світобачення на початку ХХ століття. На необхідність іманентного кола ідей для творчості кожного письменника Леся Українка вказувала у літературно-критичному дискурсі, акцентуючи на вагомості потужного духовного і, зокрема, патріотичного потенціалу. У час, позначений постановкою і спробами розв'язання важливих суспільних, моральних, естетичних та інших проблем, драматург творить характери, які орієнтує на загальнолюдські духовні цінності і водночас актуалізує аспекти сучасних її епосі проблем.

Кожна дійова особа драматичних творів авторки протягом тривання дії зустрічається з проблемами, що вимагають для їх вирішення визначених ідей та чітких переконань.

Більшість дійових осіб намагається боротися за свої ідеї всіма доступними їм засобами, іноді навіть ціною власного життя. Відмова від боротьби за ідею подається письменницею як поразка, що дорівнює духовній загибелі.

Майже кожна з поставлених у творі проблем може бути вирішена персонажами в діаметрально протилежний спосіб. Ідеї, висловлені, асимільовані й підтримані агоністами, спрямовані передовсім на творення добра й досягнення щастя, добробуту не стільки самими їх носіями, скільки їхнім народом і людством.

Персонажі, які спрямовують свої ідеї та зусилля на забезпечення лише власних інтересів і ціною втрат для інших, часто бувають у той чи інший спосіб покараними (Лицар ("Осінь казка"), Лукаш ("Лісова пісня"), Юда ("На полі крові")). Бездуховність послідовно засуджується, а відмова від боротьби за ідею трактується як явище, що веде до духовної чи фізичної загибелі.

У **висновках** підведено підсумки дослідницької роботи. З'ясовано, що окремі питання типології характерів драматургічного доробку Лесі Українки ставилися й вирішувалися вже не раз, порушуються вони і в сучасному літературознавстві. Але при цьому драматургічна творчість поетеси трактується часто з протилежних позицій (реалістичних, модерністських, постмодерних). Такі підходи передбачають концептуально різні аналізи сутності і форм зображення особистості в художньому тексті, а також відмінні висновки.

Тому поруч із виокремленням певних типів особистості в драматургії письменниці (жіночий тип, тип пророка, прометеївський тощо) існує ще й трактування особистості в її творах як оригінальної, унікальної індивідуальності. Аналіз автором дисертації характерів головних дійових осіб в аспектах поставленої мети, завдань, обраної методології й методики показав, що існують підстави для типологізації комплексів їхніх найбільш суттєвих рис.

Новим у спробі розв'язання проблеми типологізації характерів стало використання літературно-теоретичної концепції особистості Лесі Українки, що викладена нею в ряді літературознавчих праць.

Аналіз також засвідчив, що драматургія Лесі Українки містить певну єдність різнотипних характерів. Практично кожна дійова особа драматургічної спадщини Лесі Українки втілює в собі певне співвідношення індивідуальних, типових і загальнолюдських рис та ознак. При цьому

провідними типами особистостей постають такі дійові особи, у характерах яких спостерігається здатність до вирішального вибору, риси суто національні, комплекс рис митця, носія й виразника вічного, певної ідеї тощо. Кожен тип характеру дійових осіб у драматургії поетеси визначається певним комплексом значущих рис.

Характер дійової особи, схильної до рішучого вибору, втілює в собі комплекс етичних, моральних, суспільно-політичних, естетичних, філософсько-світоглядних особливостей. При цьому, як правило, дійова особа сповна самодостатня, а вибір, перед яким вона опиняється, покликаний не лише випробувати, але й ствердити чи заперечити духовну, а часто й фізичну сутність такої особистості.

Характер носія національного визначається передусім патріотизмом та ознаками національної самосвідомості. Водночас поряд з любов'ю до батьківщини персонажі цього типу демонструють глибоку ненависть до чужини й чужинців, чужої матеріальної й духовної культури. Байдужість до національних проблем, а тим більше зрада національних інтересів і почуттів оцінюються авторкою як негативні й навіть злочинні. Риси національного часто підкріплюються суто особистісними – етичними виявами, моральністю, гуманізмом, активною і дієвою життєвою позицією тощо.

Окреме місце в драматургії Лесі Українки посідає особистість митця, творця і примножувача культурно-духовних цінностей людства.

Визначальними рисами типу митця виступають сила таланту, відчуття й усвідомлення вічності мистецтва й краси в поєднанні з прагненням віддати талант служінню своєму народові, постійне намагання творити істинні духовні цінності. За концепцією Лесі Українки, покликання митця – підносити до боротьби, праці й краси. Драматург звертає увагу на взаємозв'язок митця із суспільством і народом. Для творчої особистості в драматургії Лесі Українки неприпустимою є стагнація, єдино можливою для митця бачиться життєдіяльність у русі й боротьбі. Тип митця не передбачає зневіри і втрати надії.

Тип носія й творця вічного має певну множинність. Насамперед це стосується змісту поняття вічного, концептами якого є гуманізм і альтруїзм. Пошук вічного здійснюють дійові особи, яким притаманний високий моральний та етичний кодекс. Суттєвою рисою виступає також здатність персонажа протистояти оточенню. Досягнення, утвердження й творення вічного відбувається шляхом осягнення цінностей дійовою особою й водночас її альтруїстичними діями.

Серед провідних дійових осіб драматургії Лесі Українки помітними є носії, виразники та прихильники певних ідей – філософських, суспільних, моральних, естетичних, етичних тощо. Тип характеру носія ідеї в драматургії Лесі Українки передбачає такі риси особистості, які детермінують її боротьбу за поширення й перемогу гуманних, високодуховних, жертвних ідей, спрямованих на творення добра. Дійові особи, адепти антигуманних ідей, часто бувають покараними в той чи інший спосіб.

Домінуючими рисами для всіх виокремлених функціонально-концептуальних типів характерів є прагнення до особистої й фізичної свободи і водночас потреба волі до активної боротьби або самопожертви в ім'я провідних переконань та ідеалів.

Не всі характери дійових осіб можна віднести до визначених типів. Ряд характерів не можна розглядати як типові. Водночас кожен із виокремлених типів має свого антагоніста, риси характеру якого виявляються з більшою або меншою повнотою.

Оскільки в дисертації визначалися лише провідні типи характерів головних і зрідка другорядних дійових осіб драматургічного доробку Лесі Українки, робота з типологізації характерів персонажів може бути продовжена, типологічний ряд значно розширений.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА

- 1.Драматургія Лесі Українки (людина як носій вічного) // Наукові записки. - Випуск XII. - Серія: Гуманітарні науки.- Кіровоград: КДПУ, 1998. - С. 93-97.
- 2.Характери дійових осіб драматургії Лесі Українки в ситуації вибору // Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Серія: Філологічні науки. - Запоріжжя: Запорізький державний університет, 1999. - N 1. - С. 124-128.
- 3.Митець як концептуальний герой драматургії Лесі Українки // Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Серія: Філологічні науки.- Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2000. - N 1. - С. 170-172.
- 4.Категорія народного в драматургії Лесі Українки // Придніпровський науковий вісник. Серія: Філологія. Педагогіка.- Дніпропетровськ, 1998. - N 2(70). - С. 27-31.
- 5.Воля і патріотизм як духовні цінності для дійових осіб драматургії Лесі Українки // Придніпровський науковий вісник. Серія: Філологія. Педагогіка.- Дніпропетровськ, 1998.- N 3(71).- С. 13-19.
- 6.Світоглядні риси основних типів характерів у драматургії Лесі Українки // Придніпровський науковий вісник. Серія: Філологія. Педагогіка. - Дніпропетровськ, 1998. - N 4(72). - С. 30-34.
- 7.Духовно-виховні можливості типу митця в драматургії Лесі Українки // Придніпровський науковий вісник. Серія: Філологія. Педагогіка. - Дніпропетровськ, 1998. - N 122(189). - С. 52-58.
- 8.Духовний світ персонажів драматургії Лесі Українки // Культура – духовність – мистецтво: Збірник наукових праць. – К., 1995. –С. 145-155.
9. Людина як носій вічного духу (на матеріалі драм Лесі Українки) // Людина – культура – духовність: Збірник наукових праць. – Випуск 2. – К.: КДПІ, 1996.– С. 154-159.
- 10.Конфлікт між почуттям і обов'язком у драматургії Лесі Українки // Наукові праці викладачів, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів. – Випуск 3. – Кривий Ріг, 1999. – С. 53-56.

АНОТАЦІЇ

Семененко Л.М. Типологія характерів у драматургії Лесі Українки. - Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 - українська література. - Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кіровоград, 2001.

Дисертацію присвячено дослідженню провідних характерів дійових осіб драматургічного доробку Лесі Українки. Драматургія письменниці розглядається як самобутнє явище в українській літературі початку ХХ століття. Визначення філософсько-світоглядних засад творчості Лесі Українки, естетично-мистецького змісту ідей, сформульованих драматургом у художній, літературно-критичній, епістолярній спадщині, дозволяє виокремити авторську концепцію творчості, що базувалась на засадах неоромантизму. У дисертації послідовно аналізуються визначальні риси характерів головних персонажів кожного драматичного твору письменниці. Головну увагу приділено виявленню провідних функціонально-концептуальних типів характерів та визначенню засобів характеротворення.

Ключові слова: драматургія, неоромантична концепція, типологічні риси, характер, тип.

Семененко Л.Н. Типология характеров в драматургии Леси Украинки. - Рукопись. Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - украинская литература. - Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, Кировоград, 2001.

Диссертация посвящена исследованию главных характеров действующих лиц драматургического наследия Леси Украинки. В исследовании выявляются определяющие черты характеров главных персонажей каждого драматического произведения писательницы. Главное внимание уделяется выделению ведущих функционально-концептуальных типов характеров и определению средств создания характеров.

В диссертации анализируются существующие разнообразные подходы к исследованию характеров действующих лиц драматических произведений Леси Украинки. Отмечается наличие в специальной литературе сообщений об отдельных типах характеров в пьесах драматурга. Исследуются философско-теоретические возможности типологизации характеров в нереалистических литературных направлениях, в том числе основные положения подхода к персонажу литературного произведения.

Последовательно, в хронологическом порядке, рассматриваются характеры основных действующих лиц каждого отдельного драматургического произведения. Анализ свидетельствует, что в создании основных персонажей присутствует определенная вариативность и в то же время повторяемость определяющих и второстепенных черт характеров. Характер каждого действующего лица предстает как комплекс индивидуальных, типических и общечеловеческих особенностей. Среди ряда черт выделяются несколько повторяющихся доминирующих комплексов.

Характеристика и анализ указанных комплексов раскрывают суть каждого из выделенных функционально-концептуальных типов характеров действующих лиц драматургии Леси Украинки: характер в ситуации выбора, характер носителя национального, характер творца, характер носителя вечного, характер носителя идеи.

Практическое значение диссертации определяется тем, что ее основные положения расширяют знания и представления о творчестве исследуемого автора и могут быть использованы при составлении лекций, спецкурсов и спецсеминаров по истории украинской литературы конца XIX – начала XX столетия, в особенности творчества Леси Украинки, для углубленного изучения драматических произведений.

Ключевые слова: драматургия, неоромантическая концепция, типологические черты, характер, тип.

Semenenko L.M. The Typology of Characters of Dramatic Personae in Lesya Ukrainka's Dramaturgy. - Manuscript. Thesis for a candidate degree in philology by speciality 10.01.01 - Ukrainian Literature, Kirovohrad State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Kirovohrad, 2001.

The thesis is dedicated to examination of main characters of heroes in Lesja Ukrainka dramatic legacy. Dramatic art of authoress is studied as a peculiar phenomenon in the Ukrainian literature of the beginning of the XX century. The basis of philosophic outlook of Lesya Ukrainka creative work, aesthetic and art contents of ideas formulated the dramatist in literary and critical heritage and correspondence allowed to separate author's concept creative work based on the neo-romantic mentality.

Basic traits of dramatic personae of the characters in each of dramatic works are distinguished here. The general attention is given for the basic functional and conceptional type characters and determination of delineate's means.

Key words: dramaturgy, neo-romantic concept, typological features, character, type.